

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2452>

В. М. Шевчук

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК (ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК)

Постановка проблеми. У сучасній криміналістиці проблематика криміналістичних методик є однією із найбільш актуальних та досліджуваних, що зумовлено передусім необхідністю удосконалення та підвищення ефективності виявлення, розкриття, розслідування та профілактики окремих видів кримінальних правопорушень. У зв'язку із цим правильно акцентував увагу В.П. Бахін, що стан і умови боротьби із сучасною злочинністю постійно ставлять перед криміналістикою нові завдання, які необхідно вирішувати. Серед них найбільш суттєвими вони є у галузі криміналістичної методики, оскільки саме тут зазначається основне відставання рівня науково-методичних рекомендацій від нагальних потреб практики. Передусім це пов'язано із відсутністю методик розслідування нових кримінальних правопорушень або методик розслідування кримінальних проявів, які суттєво видозмінюються. У цьому плані досить значимими та актуальними постають питання щодо місця та ролі окремих теоретичних концепцій у формуванні та удосконаленні криміналістичних методик [1, с. 176].

Актуальність та підвищений інтерес до криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, як слушно зазначає В.В. Тіщенко, зумовлені низкою причин, зокрема: а) теоретичні основи криміналістичної методики довгі роки комплексно і різнобічно не розроблялись, що можна пояснити накопиченням, осмисленням, переробкою та адаптацією знань зі сфери філософії, кібернетики, теорії управління і теорії інформації, праксеології та інших природничих і гуманітарних наук, що зумовило оновлення, розширення, перегляд та систематизацію понятійного апарату цього розділу криміналістичної науки; б) зі зміною суспільно-економічних відносин з'явилися нові види злочинів, набули поширення організовані злочинні формування, зросла та зміцніла професійна і рецидивна злочинність, що викликало необхідність наукової розробки численних нових і суттєвого оновлення вже наявних окремих (міжвидових, видових, підвидових) методик розслідування; в) такі окремі методики мали різну, часом недостатньо продуману структуру, що позначалося і на їх змісті, сприйнятті, теоретичному осмисленні та ефективності практичного застосування [12, с. 176].

Отже, сучасні реалії України вимагають від криміналістики удосконалення, розроблення та впровадження у практику застосування методик розслідування: кримінальних правопорушень, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України у сфері охорони здоров'я; злочинів, пов'язаних із вивезенням (пересиланням) через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення, або методики розслідування контрабанди медичних масок та інших товарів протиепідемічного

призначення та інші [14, с. 351–357]. Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу виявлення, розслідування та профілактики окремих видів та груп кримінальних правопорушень тих чи інших категорій.

Розглядаючи актуальність сучасних криміналістичних досліджень питань криміналістичної методики, Б.В. Щур слушно зазначає, що сьогодні наукові розроблення з означеної проблематики мають здійснюватися за декількома напрямками: 1) подальше формування методологічних засад криміналістичної методики – її загальних положень (концептуальних підходів, принципів, функцій, структури тощо); 2) створення окремих криміналістичних методик (відносно категорій, видів, підвидів злочинів тощо); 3) розроблення криміналістичних методик щодо різних видів діяльності (слідчої, судової, прокурорської, адвокатської); 4) пропонування окремих засобів криміналістичної методики – методичних рекомендацій, методів, приймів, технологій тощо [20, с. 25].

З огляду на викладене можна дійти висновку, що методико-криміналістичне забезпечення процесу розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, судового розгляду завжди було і є одним із пріоритетних напрямів розвитку криміналістики. Методико-криміналістичні рекомендації, розроблені криміналістикою, виступають важливим інструментарієм слідчого, детектива, судді, стають своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих та судових ситуаціях, застосування яких спрямовано на підвищення ефективності та результативності процесу кримінального провадження [16, с. 108–113]. Тому в реаліях сьогодення, на наш погляд, одним із пріоритетних завдань криміналістичної науки є дослідження концептуальних теоретико-методологічних основ формування криміналістичних методик, розроблення яких нині має багато прихованих та неповною мірою використаних резервів та практичних можливостей, здатних оптимізувати діяльність органів правопорядку щодо протидії сучасним викликам злочинності.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у розроблення положень методики розслідування окремих видів злочинів здійснили такі відомі вчені-криміналісти, як Ю.П. Алєнін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В. Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, В.М. Шевчук, А.В. Шмонін, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та інші.

Визнаючи значимість здобутків названих науковців, слід зазначити, що окремі питання криміналістичної методики, пов'язані із дослідженням проблем визначення поняття, ознак, структури, а також формування та реалізації їх у практичній діяльності, залишаються недостатньо висвітленими та вимагають наукового аналізу у контексті змін соціально-економічних умов та оновлення кримінального процесуального законодавства. Водночас необхідно зазначити, що єдиного і прийнятого дослідниками наукового підходу щодо сутності, поняття, системи та структурної побудови окремої криміналістичної методики, як бачимо, немає. Крім цього, спостерігається негативна тенденція, коли у підручниках, навчальних посібниках, монографіях, дисертаційних дослідженнях деякі автори на власний

розсуд визначають і тлумачать сутність означених категорій, при цьому обираються найбільш придатні для них наукові підходи та суб'єктивне бачення варіантів розгляду визначення поняття, ознак та структури криміналістичної методики. Звичайно, такий підхід у більшості випадків негативно впливає на ефективність та результативність практичних рекомендацій та наукових розробок у цій царині знань.

Метою статті є дослідження проблем сутності та поняття окремих криміналістичних методик, їх ознак, теоретичних проблем розроблення та практики їх впровадження і застосування у правозастосовній діяльності. Ставиться за мету провести аналіз наукових підходів до розуміння поняття окремої криміналістичної методики, сформулювати її визначення, виокремити суттєві ознаки, проаналізувати чинники, які впливають на формування цієї криміналістичної категорії.

Вклад основного матеріалу дослідження. Традиційно у системі криміналістичної методики виокремлюються загальні положення та окремі криміналістичні методики розслідування. Загальні положення є теоретико-методологічною основою розділу криміналістики, де розглядаються такі питання, як поняття, система, завдання, структура складових елементів, об'єкти, джерела, історія, принципи криміналістичної методики розслідування, її зв'язок з іншими розділами криміналістики; класифікація окремих методик та їх будова; поняття та структура криміналістичної характеристики; загальні положення взаємодії, профілактичної діяльності в процесі організації і проведення розслідування; поняття слідчої ситуації, етапів розслідування та їх зміст.

Окремі криміналістичні методики представляють собою самостійні внутрішньо структуровані комплекси криміналістичних рекомендацій з організації та здійснення виявлення, розслідування і запобігання окремих видів (груп) злочинів, що розробляються відповідно до потреб практики. В межах підрозділу окремі криміналістичні методики розподіляються за кримінально-правовими та криміналістичними класифікаційними критеріями, за певними різновидами та групами. Це дозволяє одразу визначити загальне призначення та ступінь конкретизації методико-криміналістичних рекомендацій, що містить криміналістична методика певного класифікаційного рівня та типу. Як зазначав Р.С. Белкін, кінцевим «продуктом» криміналістичної науки, що надходить на озброєння слідчої практики, є окремі криміналістичні методики, до змісту яких на основі положень і висновків загальної й окремих криміналістичних теорій комплексуються криміналістичні рекомендації щодо здійснення судового дослідження і запобігання злочинам [3, с. 298].

Вивчення та аналіз криміналістичних джерел свідчить про багатозначність та різноманітність наукових підходів щодо визначення сутності і поняття «окрема криміналістична методика», що нерідко породжує дискусії серед науковців та певні непорозуміння під час дослідження цієї криміналістичної категорії та неоднозначні підходи і серед практиків під час застосування її у практичній діяльності. Така ситуація ускладнює процес формування та уніфікацію розуміння поняття і ознак досліджуваної криміналістичної категорії поняття та перешкоджає ефективному його застосуванню у практичній діяльності.

У криміналістичній доктрині та літературних джерелах зустрічаються різні підходи до визначення поняття окремої криміналістичної методики.

Зокрема, В.П. Бахін зазначав, що криміналістична методика є системою наукових положень та розроблених на їх основі, практичних рекомендацій з оптимального проведення розслідування злочинів [2, с. 23]. Своєю чергою Р.С. Белкін вказував, що окрема криміналістична методика – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій з організації і здійснення розслідування та запобігання злочинам. Конкретну окрему криміналістичну методичку не слід розуміти як механічне об'єднання, набір слідчих дій, технічних засобів і тактичних прийомів, необхідних для успішного розслідування того чи іншого виду злочинів. В окремих методиках йдеться не тільки про найбільш ефективні у цьому разі засоби і рекомендації, але і про методи їх використання, про особливості організації розслідування – планування цього процесу, типові слідчі версії, використання тих чи інших спеціальних знань, сприяння населення і засобів масової інформації тощо. Зміст конкретних окремих криміналістичних методик і є щось особливе, заради розробки якого існує цей розділ криміналістичної науки [10, с. 692].

На нашу думку, певною новелою, що має значний науковий та практичний інтерес, є визначення і науковий підхід, запропоновані у своїх дослідженнях Б.В. Щуром, в яких науковець пропонує розглядати окрему криміналістичну методичку як комплекс методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на розкриття та розслідування певного виду або групи злочинів та їх запобігання [20, с. 102]. На наш погляд такий науковий підхід та авторське розуміння цієї криміналістичної категорії, за якого окрема криміналістична методика розглядається як комплекс методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на виявлення, розслідування та профілактику певних видів та груп кримінальних правопорушень, є в сучасних умовах досить перспективним, що визначає пріоритетні напрями подальших криміналістичних досліджень [15, с. 420–423]. Слідчі технології як різновиди криміналістичних технологій відбивають новий важливий аспект у дослідженні та удосконаленні розробок окремих криміналістичних методик кримінальних правопорушень.

Своєю чергою О.В. Лускатов вказує, що окремі криміналістичні методики представляють собою самостійні внутрішньо структуровані комплекси рекомендацій з організації та здійснення виявлення, розслідування і запобігання окремих видів (груп) злочинів, що розробляються відповідно до потреб практики. В межах підрозділу окремі методики розподіляються за типами. Це дозволяє одразу визначити загальне призначення та ступінь конкретизації рекомендацій, що містить методика певного типу [8, с. 400]. Як бачимо, автор акцентує свою увагу на комплексному характері рекомендацій щодо організації та здійснення виявлення, розслідування і запобігання окремих видів кримінальних правопорушень. Важливо зауважити, що такі тактико-криміналістичні рекомендації розробляються відповідно до потреб слідчої, експертної та судової практики.

Як зазначає В.В. Тіщенко, окремі криміналістичні методики – це рекомендації і програми розслідування конкретних видів злочину. Окремі методики підрозділяються на дві групи: 1) типові, або видові; 2) особливі. Типові методики будуться на основі певних видів злочинів, встановлених кримінальним законом,

а особливі (позавидові) методики – за такими ознаками, як: місце вчинення злочину; характеристика особи злочинця; кількість часу, що минуло з моменту вчинення злочину; кількість слідчих, що беруть участь у розслідуванні [11, с. 117]. Окремі криміналістичні методики визначають їх структуру й розробляють програми розкриття окремих видів і груп злочинів (убивств, зґвалтувань, крадіжок, розбоїв, службових, господарських та інших категорій злочинів). При цьому наукові положення криміналістичної техніки й тактики в практичній діяльності реалізуються через методику розслідування. Вони набувають відповідної специфіки та конкретності саме в методиці розслідування окремих груп і видів злочинів [7, с. 18–19].

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що в сучасній криміналістичній доктрині відсутнє однозначне розуміння поняття «окрема криміналістична методика», що зумовлює необхідність розроблення та формування сутності та поняття цієї криміналістичної категорії. У цьому відношенні А.В. Шмонін слушно акцентує увагу на тому, що формулювання дефініції окремої криміналістичної методики передбачає врахування таких положень: 1) на відміну від загальних положень криміналістичної методики, окремі методики – це типізовані моделі методичних (науково-практичних) рекомендацій з організації і здійснення розслідування окремих категорій злочинів; 2) практично всі автори пропонують розглядати методику розслідування злочинів як функціонально зумовлену систему; 3) окрема криміналістична методика – це інформаційна модель певних елементів [18, с. 62, 63]. Крім цього, необхідно також враховувати, що сам термін та поняття «окрема криміналістична методика» у своєму розумінні охоплює не лише систему методів, прийомів та засобів розслідування та профілактики певних видів та груп кримінальних правопорушень, а й методико-криміналістичні рекомендації типізованого характеру, адресовані слідчому, детективу, прокурору, судді стосовно найбільш оптимальної та раціональної організації процесу розслідування певних видів (груп) кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних проваджень.

Окрема методика розслідування, як зазначав В.Г. Гончаренко, являє собою своєрідну особливу частину криміналістичної методики, яка, по суті, охоплює її основний зміст і є підсумковим елементом криміналістики в цілому. В окремих методиках акумульовані дані всіх розділів криміналістики, трансформовані з урахуванням криміналістичної специфіки різних видів злочинів. Під час розробки відповідних наукових рекомендацій щодо розслідування певних видів злочинів криміналістична методика використовує такі дані: кримінально-правові (у вигляді кримінально-правової характеристики злочинів, які розслідуються, насамперед для виявлення особливостей обставин, що підлягають доказуванню); кримінологічні (питання попередження злочинів, перспективи появи нових різновидів злочинів, способів їх вчинення; прогноз появи або зникнення таких злочинів у майбутньому чи удосконалення дій осіб, які їх вчиняють, з метою усунення або недопущення «відставання» науково-методичних рекомендацій від найсуттєвіших потреб практики – наявність обґрунтованого кримінологічного прогнозу про появу нових злочинів створює умови для формування відповідних криміналістичних методик; кримінально-процесуальні (щодо предмета доказування, послідовності

проведення окремих слідчих дій тощо). Основними джерелами криміналістичної методики є: наукові положення теорії криміналістики та дані інших наук; результати узагальнення досвіду слідчої практики та практики судового розгляду кримінальних справ; норми окремих законодавчих та інших нормативних актів [9, с. 362].

Варто зауважити, що під час вирішення проблеми уніфікації сучасних поглядів на визначення «окрема криміналістична методика» треба виходити з того, що це поняття передусім має ґрунтуватися на суттєвих ознаках розглядуваної криміналістичної категорії. Щодо цього Б.В. Щур зазначає, що окрема криміналістична методика – це комплекс методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на розкриття та розслідування певного виду або групи злочинів та їх запобігання. Ознаками криміналістичної методики слід визначити: системність, інформаційність, комплексність, інтегративність. Визначення поняття окремої криміналістичної методики має ґрунтуватися на таких суттєвих ознаках: комплексності та системності криміналістичних (методичних) рекомендацій; інформаційності пропонованої моделі; спрямованості на оптимальне розкриття та розслідування певного виду злочинів [19, с. 902].

До найбільш істотних ознак окремої криміналістичної методики, що мають знайти своє відбиття у її визначенні, В.А. Журавель відносить такі: 1) окрема криміналістична методика є науковою абстрактною категорією, що являє собою інформаційну модель пізнавальної спрямованості, в якій відбиваються типові відомості про злочин, процес його розслідування та судовий розгляд; 2) основу її змісту становлять комплекси упорядкованих методів, прийомів, засобів та рекомендацій типізованого характеру, які знаходять своє відбиття в таких рівнях їх упорядкування, як базові, видові, підвидові, родові, міжродові та комплексні методики; 3) відомості в криміналістичній методиці можуть бути викладені в описовій та формалізованій формі у вигляді відповідних програм розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень або алгоритмічних схемах дій слідчого (судді); 4) кінцевою метою методики розслідування злочинів слід визнати виявлення, збирання, оцінку та використання доказів на досудовому розслідуванні, а метою криміналістичних методик судового розгляду є організація оптимальної процедури дослідження доказів, наданих сторонами обвинувачення та захисту; 5) сферами реалізації криміналістичних методик є досудове розслідування і судовий розгляд кримінальних проваджень різної категорії.

Враховуючи викладене, під час формування поняття «окрема криміналістична методика» необхідно враховувати такі положення:

1) окрема криміналістична методика має інформаційно-пізнавальну спрямованість і фактично являє собою *інформаційно-пізнавальну модель*, яка розробляється на підставі вивчення та узагальнення значної кількості практики розслідування кримінальних правопорушень і відображає саме типове для всього масиву розслідуваних деліктів і містить науково обґрунтовані та апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації. Пізнавальна цінність цієї моделі полягає в тому, що суб'єкти досудового розслідування та судового розгляду (слідчий, детектив, прокурор, суддя) мають можливість використовувати її як своєрідний

орієнтир стосовно підвищення ефективності та оптимізації процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень та їх судового розгляду. Тому змістовне навантаження окремої криміналістичної методики свідчить про таку її ознаку, як *інформаційність*.

2) окремій криміналістичній методиці притаманна *системність*, що передбачає врахування системного характеру дій, заходів, методів, прийомів, засобів, методико-криміналістичних рекомендацій, яка має містити типові комплекси слідчих (розшукових) дій, інших заходів, які (комплекси) передбачають певну послідовність їх реалізації [17, с. 445–446]. У цьому разі така система виступає як комплекс порад типізованого характеру, тобто відбиває типове для розслідування та судового розгляду. Завданням окремої криміналістичної методики є розробка типових систем дій слідчого (детектива, прокурора, захисника, судді), які сприяють обранню суб'єктами їх застосування найбільш оптимальної та ефективної лінії поведінки у процесі досудового розслідування певного виду кримінальних правопорушень та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Тому фактично окрема криміналістична методика – це комплекс типізованих порад у вигляді визначення системи методів, засобів, прийомів, рекомендацій та технологій, запропонованих як інформаційно-пізнавальні моделі типізованого характеру та викладених в описовій або формалізованій формі щодо організації та оптимального здійснення виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень та їх судового розгляду. Крім цього, криміналістична методика займає чітке місце в системі криміналістики, яка тісно пов'язана з криміналістичною технікою і тактикою, з яких черпає певні дані, прийоми, засоби, рекомендації та технології формування методів виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень, судового розгляду. Криміналістична методика як підсистема криміналістики інтегрує усі розділи цієї науки в єдину інформаційно-пізнавальну блок-систему, яка є методологічною основою виявлення, збирання, дослідження, оцінки і використання криміналістичної інформації у кримінальному провадженні. У цьому сенсі криміналістична методика являє собою відносно самостійний розділ криміналістичної науки і може розглядатися як її підсистема.

3) така окрема криміналістична методика розробляється та впроваджується у практику і має бути представлена у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі взаємопов'язаних елементів, тобто вона має певну структуру, тому важливо враховувати *структурованість* окремої криміналістичної методики. Як і будь-яка інша модель, окрема криміналістична методика включає в себе характерне взаємозумовлене розташування її структурних елементів, які у своїй сукупності утворюють науково обґрунтовані та апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації, спрямовані на ефективне виявлення, розслідування та профілактику певних видів (груп) кримінальних правопорушень та судового розгляду. Вважається, що у структурі окремої криміналістичної методики поряд із методами, засобами, прийомами, рекомендаціями мають використовуватися також і слідчі та судові технології як оптимальний порядок руху кримінального провадження та застосування криміналістичних засобів під час розслідування певної категорії (виду, різновиду, групи) кримінальних правопорушень та судового розгляду.

4) окрема криміналістична методика передбачає формалізовану форму викладення методико-криміналістичних рекомендацій, які пропонуються у вигляді відповідних криміналістичних програм розслідування та судового розгляду або криміналістичних алгоритмів стосовно дій слідчого, детектива, прокурора, судді у тій чи іншій слідчій та судовій ситуації, що виникає та потребує свого вирішення. В цьому разі окрема криміналістична методика виступає своєрідним засобом формалізації наукових знань щодо розроблення та застосування методико-криміналістичних рекомендацій, що свідчить про *формалізованість* окремих криміналістичних методик. Зазвичай такі криміналістичні методики можуть бути надані в трьох формах: описовій, формалізованій і змішаній. Однак найбільш поширеною є описова форма викладення таких методик, яка у здебільшого зустрічається в підручниках, монографіях, навчально-практичних посібниках, керівництвах з розслідування тощо. Форма і зміст викладення окремої криміналістичної методики залежить від функцій, призначення методичних розробок та рекомендацій.

5) основу змісту окремої криміналістичної методики становлять комплекси упорядкованих методів, прийомів, засобів та рекомендацій типізованого характеру, яким притаманна *технологічність*. Вбачається, що методико-криміналістичні рекомендації та формалізована форма їх викладення набувають ознак технологічності як розслідування кримінальних правопорушень, так і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. В такому розумінні окрема криміналістична методика розглядається як своєрідна технологія збирання, оцінки і використання доказової інформації на досудовому розслідуванні і судовому розгляді кримінальних проваджень або як технологія виявлення, розслідування та профілактики певних видів та груп кримінальних правопорушень та судового розгляду. Поряд із іншими ознаками, методико-криміналістичним рекомендаціям притаманна ще й така ознака як технологічність, що дає можливість говорити про слідчі та судові технології в окремих криміналістичних методиках.

6) важливо враховувати, що окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень мають *рекомендаційний характер* для осіб, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд, і спрямовані на підвищення ефективності та оптимізацію процесу кримінального провадження. У цьому плані В.А. Журавель слушно зазначає, що формалізована форма криміналістичних методик передбачає викладення рекомендацій у вигляді відповідних програм розслідування (судового розгляду) або алгоритмічних схем дій слідчого (судді) у тій чи іншій типовій ситуації. Це так звані рекомендації прямої дії, що спрямовані слідчому (судді). Саме така форма викладення порад професіональним учасникам кримінального процесу набуває ознак технологічного режиму розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень [5, с. 189–190]. Вбачається, що рекомендації, що утворюють зміст окремих криміналістичних методик, не мають обов'язкового характеру для суб'єктів кримінального провадження і в жодному разі поряд із формальним не можуть виключати і творчий підхід у їх професійній діяльності. Тому, на нашу думку, перспективним напрямом їх удосконалення та упорядкування виступає реєстрація таких криміналістичних методик. При цьому необхідно враховувати певний позитивний досвід ведення Реєстру методик проведення

судових експертиз, який здійснюється Міністерством юстиції України. Такий підхід щодо реєстрації окремих криміналістичних методик розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень та криміналістичних методик судового розгляду, на наш погляд, дасть можливість більш ефективно використовувати наявні криміналістичні методики у практичній діяльності суб'єктів кримінального провадження, оптимізуючи процес кримінального провадження.

7) розроблення і впровадження окремих криміналістичних методик має передбачати стійкий позитивний ефект у процесі їх реалізації, що пов'язано із спрямованістю таких методик на підвищення якості, ефективності та результативності розслідування кримінальних правопорушень та їх судового розгляду. Тому окремі криміналістичні методики притаманна така ознака, як *ефективність*, під якою слід розуміти відносний позитивний ефект, конкретну результативність застосування засобу, методу, прийому, рекомендації, технології тощо. При цьому важливо враховувати зв'язок та відношення ефекту, одержаного результату до затрат, витрат, що зумовили та забезпечили отримання такого позитивного ефекту в процесі кримінального провадження у результаті застосування певної окремої криміналістичної методики. Ефективність застосування окремої криміналістичної методики може проявлятися у підвищенні якості розслідування, результативності проведення слідчих (розшукових) дій тощо; зменшенні затратних ресурсів (процесуальних, кадрових, психологічних); виявленні, попередженні і усуненні негативних моментів у процесі розслідування та судового розгляду (слідчих та судових помилок, конфліктів, корупційних ризиків, професійної деформації, психологічного насилля, перевантаженості слідчих, детективів, суддів та інших, підвищеної психологічної напруженості, застосування незаконних методів розслідування, судового розгляду) тощо.

Відтак, з огляду на викладене, до суттєвих ознак окремої криміналістичної методики, на нашу думку, можна віднести такі: 1) *інформаційність* окремої криміналістичної методики являє собою інформаційно-пізнавальну модель; 2) *системність* дій, заходів, методів, прийомів, засобів, методико-криміналістичних рекомендацій типізованого характеру, які входять в окрему криміналістичну методику; 3) *структурованість* окремої криміналістичної методики, яка передбачає включення в себе взаємозумовлене розташуванням її структурних елементів, які у своїй сукупності утворюють методико-криміналістичні рекомендації; 4) *формалізованість* окремої криміналістичної методики, що передбачає формалізовану форму викладення методико-криміналістичних рекомендацій, які пропонуються у вигляді відповідних криміналістичних програм та алгоритмів; 5) *технологічність* окремої криміналістичної методики, яка може розглядатися як технологія збирання, оцінки і використання доказової інформації на досудовому розслідуванні і судовому розгляді кримінальних проваджень; 6) *рекомендаційність* окремої криміналістичної методики, розроблення та впровадження положень якої мають рекомендаційний характер для осіб, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд; 7) *ефективність* окремої криміналістичної методики передбачає наявність стійкого позитивного ефекту у процесі її реалізації, що пов'язано із підвищенням якості та результативності розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду, оптимізації процесу кримінального провадження.

Таким чином, на наш погляд, *окрема криміналістична методика* – це інформаційно-пізнавальна модель, яка містить систему методів, засобів, прийомів, рекомендацій, слідчих та судових технологій типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо організації та оптимального здійснення процесу збору, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки вчинення кримінальних правопорушень з метою забезпечення ефективного їх розслідування, профілактики і судового розгляду кримінальних проваджень.

Отже, необхідно зауважити, що сьогодні важливим та значимим є визначення перспективних напрямів дослідження проблем криміналістичної методики. У зв'язку із цим В.Ю. Шепітько, аналізуючи сучасні проблеми криміналістичної методики, акцентує увагу на значимості таких досліджень у протидії злочинності в реаліях сьогодення, підвищення їх практичної цінності, практичного спрямування, оскільки побудова теоретико-практичної конструкції криміналістичної методики передбачає виявлення кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики злочинів завдяки узагальненню значного масиву кримінальних проваджень (справ), встановленню ефективності проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх оптимального поєднання і послідовності у вигляді тактичних операцій, визначення певної стадійності (етапності) досудового розслідування не обмежене лише початком (початковим етапом) розслідування. Формування окремих криміналістичних методик має бути розраховано на конкретного адресата – слідчого (сторону кримінального провадження). Тому від описового підходу до окремих криміналістичних методик необхідно переходити до певної стандартизації та уніфікації [17, с. 447].

Сучасний розвиток криміналістичної методики потребує розширення меж дослідження та уточнення його предмету та сучасного розуміння. Вбачається, що відповідні методико-криміналістичні рекомендації потрібні для усіх учасників кримінального провадження з метою реалізації своїх кримінально-процесуальних функцій для об'єктивного, повного, всебічного і неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення в процесі досудового розслідування та судового розгляду. Такі криміналістичні рекомендації потрібні й для судді (суду), й для прокурора-обвинувача, й для адвоката-захисника, які і мають входити у повноцінний предмет криміналістичної методики. Саме такий підхід, на наш погляд, охоплює весь процес кримінального провадження (досудове розслідування та судовий розгляд), є логічним, обґрунтованим та відбиває сучасне розуміння предмету та об'єктів криміналістики. Тому криміналістика має розробляти практичні методико-криміналістичні рекомендації не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для судового розгляду кримінальних проваджень, адресованих судді (суду), прокурору, захиснику, які включаються в об'єктно-предметну сферу криміналістичної методики. З огляду на це очевидно, що криміналістична методика відповідно має складатися із двох підсистем: а) криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень; і б) криміналістичної методики судового розгляду кримінальних проваджень (справ). Такі підходи визначають перспективи наукових розробок концептуальних основ дослідження, формування та удосконалення криміналістичних методик.

Висновки. З огляду на викладене подальші наукові дослідження проблематики криміналістичної методики передбачають необхідність проведення сучасних криміналістичних розробок у таких напрямках: 1) розроблення та удосконалення теоретико-методологічних засад криміналістичної методики – її концептуальних основ, загальних положень (поняття і предмет криміналістичної методики, принципи її формування, функції, система, завдання, структура складових елементів, об'єкти, історія, джерела, її зв'язок з іншими розділами криміналістики, сфера реалізації, криміналістичні рекомендації з організації і планування розслідування та судового розгляду та ін.); 2) наукові розробки окремих підсистем (рівнів) криміналістичної методики (криміналістична методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістична методика судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістична методика професійного захисту); г) криміналістична методика підтримання обвинувачення; 3) подальші дослідження окремих наукових теорій (теорія криміналістичної характеристики злочинів, вчення про криміналістичну ситуацію (криміналістична ситуалогія), вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, криміналістичне вчення про розкриття злочинів, криміналістичне вчення про організацію розслідування злочинів, криміналістична теорія тактичних операцій, криміналістичне вчення про взаємодію під час розслідування та судового розгляду тощо); 4) формування та удосконалення окремих криміналістичних методик розслідування (відносно категорій, видів, підвидів кримінальних правопорушень тощо); 5) розроблення базових криміналістичних методик щодо різних видів діяльності (слідчої, судової, прокурорської, адвокатської), включаючи криміналістичну методику розслідування, криміналістичну методику судового розгляду, криміналістичну методику професійного захисту, криміналістичну методику підтримання обвинувачення тощо; 6) подальші розроблення та пропонування окремих засобів криміналістичної методики – методико-криміналістичних рекомендацій, прийомів, технологій, методів, операцій тощо. Означена проблематика спрямована на удосконалення і подальший розвиток теоретико-методологічних засад криміналістичної методики та належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини.

Література

1. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002): монография. Киев: Охрана труда, 2002. 268 с.
2. Бахин В.П. Криминалистическая методика: лекция. Київ, 1999. 35 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва: Юристъ, 1997. 480 с.
4. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
5. Журавель В.А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. Львів, 2015. Вип. 1. С. 187–200. С. 197–198.
6. Журавель В.А. Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 305–315.
7. Криміналістика: підручник / За ред. В.В. Тищенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.
8. Лускатов О.В. Концептуальні положення криміналістичної методики. *Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл.* / К.О. Чаплинський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг, В.М. Плетенець,

Ю.А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

9. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. 2 вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с.

10. Криміналістика: Учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г.; Под ред. Р.С. Белкина. Москва : НОРМА (НОРМА–ИНФРА М), 2000. 990 с.

11. Тищенко В.В., Аркуша Л.І., Плахотіна В.М. Криміналістика : навч.-метод. посібник. Вид. чет-верте, випр. Одеса : Фенікс, 2013. 338 с.

12. Тищенко В.В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 170–180.

13. Шевчук В.М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 234–246.

14. Шевчук В.М., Коновалова В.О. Інноваційні напрями удосконалення криміналістичної методики. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю: проблеми правового захисту*. Харків : Право, 2019. С. 351–357.

15. Шевчук В.М. Криміналістика в умовах глобальних загроз та інформаційних впливів. Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новачі»: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу, присвяченого пам'яті В.В. Сташиса (15 травня, 2020 р., м. Харків). Харків : Право, 2020. С. 420–423.

16. Shevchuk V. Modern problems of criminalistic methodics: tendencies, innovations, perspectives. *Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati: Raccolta di articoli scientifici « ГО » con gli atti della Conferenza scientifica e pratica internazionale (26 giugno, 2020. Verona, Italia)*. Т. 2. Verona: Piattaforma scientifica europea, 2020. Pp. 108-113.

17. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. пр.* 2017. Т. XIX. С. 445–451.

18. Шмонин А.В. Методология криминалистической методики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 416 с. С. 62, 63.

19. Щур Б.В. Ознаки криміналістичної методики. *Форум права*. 2011. № 3. С. 899–903.

20. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.

Анотація

Шевчук В. М. Концептуальні основи формування окремих криміналістичних методик (проблеми визначення поняття та ознак). – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем окремої криміналістичної методики, її поняття і ознак, формування її концептуальних основ та перспективних напрямів сучасних досліджень. Проведено аналіз наукових підходів до дослідження поняття «окрема криміналістична методика», здійснено їх критичний аналіз, виокремлено суттєві ознаки цього поняття, запропоновано авторське визначення сучасного розуміння криміналістичної методики. Запропоновано окрему криміналістичну методикою розглядати як інформаційно-пізнавальну модель, яка містить систему методів, засобів, прийомів, рекомендацій, слідчих та судових технологій типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо організації та оптимального здійснення процесу збору, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки вчинення кримінальних правопорушень з метою забезпечення ефективного їх розслідування, профілактики і судового розгляду кримінальних проваджень. Вбачається, що до суттєвих ознак окремої криміналістичної методики необхідно віднести такі: інформаційність; системність; структурованість; формалізованість; технологічність; рекомендаційність; ефективність.

Обґрунтовується, що окрема криміналістична методика має інформаційно-пізнавальну спрямованість і фактично являє собою інформаційно-пізнавальну модель, яка розробляється на підставі вивчення та узагальнення значної кількості практики розслідування кримінальних правопорушень і відображає саме типове для всього масиву розслідуваних деліктів і містить науково обґрунтовані та апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації. Пізнавальна цінність цієї моделі полягає в тому, що суб'єкти досудового розслідування та судового розгляду мають можливість використовувати її як своєрідний орієнтир стосовно підвищення ефективності та оптимізації процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень та їх судового розгляду.

Доводиться, що сучасний розвиток криміналістичної методики потребує розширення меж дослідження та уточнення його предмету та сучасного розуміння. Вбачається, що відповідні методико-криміналістичні рекомендації потрібні для усіх учасників кримінального провадження з метою реалізації своїх кримінально-процесуальних функцій у процесі досудового розслідування та судового розгляду. Тому криміналістика має розробляти ефективні методико-криміналістичні рекомендації не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для судового розгляду кримінальних проваджень, адресованих для судді (суду), прокурора, захисника, які включаються в об'єктно-предметну сферу криміналістичної методики. Обґрунтовано нові наукові підходи розроблення та формування концептуальних основ криміналістичної методики, запропоновано окремі пропозиції з вирішення досліджуваних дискусійних проблем, визначено перспективні напрями криміналістичних досліджень у цій царині знань.

Ключові слова: окрема криміналістична методика, ознаки окремої криміналістичної методики, поняття окремої криміналістичної методики, інноваційні напрями досліджень криміналістичної методики, криміналістична методика судового розгляду, криміналістична методика розслідування.

Summary

Shevchuk V. M. Conceptual bases of formation of separate criminalistic methodics: problems of definition of concept and signs. – Article.

The article is devoted to the study of current problems of a separate criminalistic methodics, its concepts and features, the formation of its conceptual foundations and promising areas of modern research. The analysis of scientific approaches to the studied concepts of “separate criminalistic methodics”, their critical analysis and, highlighting the essential features of this concept, the author’s definition of modern understanding of criminalistic methodics. Proposed to consider a separate criminalistic methodics as an information-cognitive model that contains a system of methods, tools, techniques, recommendations, investigative and forensic technologies of a standardized nature, set out in descriptive or formalized form for the organization and optimal implementation of the process of collecting, evaluating and using evidence information of specifics committing criminal offenses in order to ensure their effective investigation, prevention and trial of criminal proceedings. It’s seen that the essential features of a separate criminalistic methodics should include such: information; systematicity; structure; formality; manufacturability; recommendation; efficiency.

It’s substantiated that a separate criminalistic methodics has an informational-cognitive orientation and in fact is an informational-cognitive model, which is developed on the basis of studying and generalizing a significant number of criminal investigation practices and reflects the most typical for the whole array of investigated torts and contains scientifically sound and proven practice methodic-criminalistic recommendations. The cognitive value of this model is that the subjects of pre-trial investigation and trial have the opportunity to use it as a kind of guideline for improving the efficiency and optimization of the process of detection, investigation, prevention of criminal offenses and their trial.

It’s proved that the modern development of criminalistic methodics requires expanding the boundaries of research and clarifying its subject and modern understanding. It’s seen that the relevant methodic-criminalistic recommendations are needed for all participants in criminal proceedings in order to implement their criminal procedural functions in the process of pre-trial investigation and trial. Therefore, criminalistics should develop effective methodic-criminalistic recommendations not only for the subjects of pre-trial investigation, but also for the judicial review of criminal proceedings addressed to a judge (court), prosecutor, defense counsel, which are included in the subject-object sphere of criminalistic methodics. New scientific approaches to the development and formation of conceptual foundations of criminalistic methodics are substantiated, some proposals for solving the researched discussion problems are introduced, perspective directions of criminalistic researches in this field of knowledge are determined.

Key words: separate criminalistic methodics, signs of separate criminalistic methodics, concept of separate criminalistic methodics, innovative directions of research of criminalistic methodics, criminalistic methodics of trial, criminalistic methodics of investigation.